

Maria Biolik

Apelatywne nazwy osób w wierszach mazurskich poetów ludowych z drugiej połowy XIX w.

Prace Językoznawcze 15/2, 5-17

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ARTYKUŁY

Maria Biolik
Olsztyn

Apelatywne nazwy osób w wierszach mazurskich poetów ludowych z drugiej połowy XIX w.

Apellative names of people in the works of Masurian folk poets from the second half of the nineteenth century

This paper presents the people's names taken from the works of folk poets who wrote poems for protestant calendars in the second half of the nineteenth century.

Słowa kluczowe: słowotwórstwo, nazwy osób, wyrazy niederywowane, derywacja sufiksalna, derywacja paradygmatyczna, język potoczny, twórczość ludowa, Mazury
Key words: word formation, the names of people, underived words, suffixal derivation, derivation paradigm, colloquial language, folk art, Masuria

Polskie wiersze pisane przez poetów ludowych w XIX i pierwszej połowie XX w. na terenie dawnych Prus Wschodnich zawierają słownictwo gwarowe oraz struktury gramatyczne, które były żywotne w tym okresie w języku potocznym Warmiaków i Mazurów. Tematem utworów był najczęściej człowiek, jego cechy charakteru, skłonności i zachowania. Człowieka opisywano poprzez relacje z Bogiem i innymi ludźmi, ukazywano poprzez przywiązanie do rodzinnych stron, ojczyznej przyrody i języka odziedziczonego po przodkach. Przejawem antropocentryzmu Mazurów były także utrwalone w wierszach wyrazy potoczne związane z człowiekiem i jego „ziemskim żywotem”, wykonywaną pracą i zawodem.

Celem pracy jest przedstawienie rzeczowników osobowych, określeń Boga oraz potocznych określeń ludzi, utrwalonych w XIX-wiecznych wierszach pisarzy ludowych z Mazur¹. Wybrano je z tekstów zamieszczonych w antologii

¹ Po każdym zamieszczonym w tekście przykładzie przytoczono fragment wiersza, podano nazwisko jego autora i numer strony, na której utwór został opublikowany w antologii *Pieśni duchowe i poemata światowe*. Znaczenie wyrazów sprawdzano w *Słowniku języka polskiego*, pod redakcją Witolda Doroszewskiego (SJPDor.), *Słowniku warszawskim* (SW), *Słowniku gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* (SGWM). Korzystano także ze słownika etymologicznego Wiesława Borysia (BoryśSE). Określając derywaty, w nawiasie okrągłym po dwukropku podano podstawę słowotwórczą oraz wskazano alternacje samogłoskowe i spółgłoskowe między tematem słowotwórczym derywatu i jego podstawą.

Pieśni duchowne i poemata światowe opracowanej przez Zbigniewa Chojnowskiego². Teksty „ogłoszone drukiem” pomieszczone w antologii pochodzą z mazurskich kalendarzy ewangelickich wydawanych w Lecu (dziś Giżycko) od 1860 aż do 1931 r. Kalendarze były przeznaczone dla mazurskich mieszkańców prowincji pruskiej i cieszyły się dużym uznaniem wśród ludności mówiącej po polsku. Zamieszczano w nich utwory pisane przez rodzimych autorów, którzy „Byli [...] przeważnie gospodarzami, rzemieślnikami i wiejskimi nauczycielami”, ale wyróżniali się aktywnością w swoim środowisku i często piastowali stanowiska w samorządzie wiejskim lub radach parafialnych (tzw. kościelnicy)³. Swoje utwory pisali w języku odziedziczonym po przodkach, którego używali w codziennych rozmowach z innymi mieszkańcami wsi i mazurskich miasteczek.

Wśród rzeczowników oznaczających osoby można wydzielić wyrazy proste, niepodzielne słowotwórczo z punktu widzenia językoznawstwa synchronicznego oraz wyrazy podzielne słowotwórczo (derywowane). Przyjęty podział jest w dużym stopniu arbitralny, bowiem w przypadku niektórych wyrazów trudno było rozstrzygnąć, czy zaliczyć je do derywatów, czy wyrazów niepodzielnych słowotwórczo⁴. Derywaty pochodne synchronicznie często ustalano na podstawie intuicji, a kwestia rzeczywistej, genetycznie pojętej, pochodności i następstwa czasowego nie była istotna⁵. W przypadku wyrazów współcześnie niederywowanych, ale derywowanych historycznie, starano się pokazać ich budowę, rekonstruując formy prasłowiańskie.

1. Niederywowane nazwy osób

1.1. Mazurzy piszący do gazet zazwyczaj należeli do ludzi głęboko wierzących, tematem ich wierszy był najczęściej człowiek skłonny do grzechu, karany przez Boga za nieprzestrzeganie Dekalogu i czujący potrzebę pokuty⁶. Przywiązanie do religii i tradycji sprawiało, że najczęściej używanym wyrazem niederywowanym w antologii mazurskiej jest wyraz **Bóg**: *Bogu na cześć* (Gollub 15), *A tak, Boże miłosierny* (Kraszewski 33). Bóg jest nazywany **Panem**: *Ty zaś najłaskawszy Panie!* (Marczówka 14), *Wysławiajmy Pana tego* (Gollub 15). Oba te

² *Pieśni duchowne i poemata światowe. Antologia mazurska*. Wypisał, opracował i wstępem opatrzył Zbigniew Chojnowski. Gołdap 2004.

³ Z. Chojnowski: *Świat zapisany przez Mazurów (rekoncesans)*. [W:] *Swojskość i obcość. O kategorii tożsamości w piśmiennictwie polskim na przełomie wieków*. Pod. red. A. Staniszewskiego i J. Chłosty-Zielonki. Olsztyn 2004, s. 166–177.

⁴ Dotyczy to takich wyrazów, jak: *dobrodziej, kaznodzieja, powsinoga, człek, bliźni, małżonek, nieboszczyk, przodek, świadek, parobek, oblubieniec*, które zaliczono do grupy wyrazów prostych (synchronicznie niederywowanych), wskazując ich formy historyczne.

⁵ R. Grzegorzczkova, J. Puzynina: *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime*. Warszawa 1979, s. 9.

⁶ Zob. Z. Chojnowski: *Świat zapisany przez Mazurów*. „Znad Pisy” 2003, nr 12, s. 214–238.

wyrazy występują w formie zestawienia: **Pan Bóg**: *Niechże będzie Pan Bóg z Wami* (Gerss 13), *Znać, że go bardzo Pan Bóg nasz miłuje* (Gerss 36). Bóg był przez Mazurów uważany za ojca wszystkich ludzi: *Ojczy! Odpuść niewiedzącym* (Jencio 26).

Z religijnością Mazurów należy łączyć zestawienie **Syn Boży**, czyli *Jezus Chrystus*: *Jezus najmilejszy; Zesłał nam Syna swego* (Gollub 15), *Dziś się Chrystus narodził* (Gerss 17). Wyraz **Syn**, jako ‘syn boży’ jest zastępowany wyrazem **Dziecię**: *W żłobie dziecięcia doszli*; (Gollub 19) oraz wyrazem **brat**: *Gdy on się stał naszym bratem, / Jednoczącym Boga ze światem* (Gollub 19).

Rzeczowniki proste związane z religią chrześcijańską to także: *anioł, diabeł i czart*, por. **anioł**: *Aniołowie zaśpiewali, / pokój ludziom zwiastowali* (Gerss 17); **diabeł**: *Czy on diabeł, czy li pan!* (Luśtych 80) – ‘zły duch, czart, szatan’; **czart** ‘szatan, diabeł’: *Żeby on nas pilnował, / Czartowi nie folgował* (Gollub 16).

1.2. Inne niederywowane rzeczowniki osobowe to nazwy ludzi. Należą tu wyrazy **człowiek**: *Taki człowiek w rozmaite wierzy zabobony* (Gerss 61) i częsty w gwarze rzeczownik **człek**: *Łąki zdobi piękny kwiat, / Którego człek widzi rad* (Luśtych 50) – ‘człowiek, poddany, sługa’. Wyraz *człek* został utworzony w wyniku redukcji części wyrazu *czł[owi]ek*.

Wśród zapisanych nazw osób wystąpiły rzeczowniki zbiorowe, jak: *rodzice, dzieteczki, lud, ludzie, bliźni*. Wyraz **rodzice** był używany w znaczeniu ogólnopolskim ‘ojciec i matka’: *Czyśmy swych rodziców czcili* (Gerss 21). Znaczenie zbiorowe ‘ogół ludzi’ mają rzeczowniki: *ludzie, lud*, por. **ludzie**: *W ludziach upodobanie!* (Gollub 18), **lud**: *Ludowi ubogiemu* (Gollub 19) oraz rzeczownik **bliźni**: *Czyśmy bliźnich miłowali* (Gerss 21), *Tylko, by się dobrze działo, / A bliźniemu źle się stało.* (Kraszewski 32). Wyraz *bliźni* w znaczeniu rzeczownikowym to ‘każdy inny człowiek’, dawniej ‘ten, kto był bliski komu’, derywat utworzony suf. *-bn-ɔjb* (**blizbn-ɔjb*) od przymiotnika psł. **bliz-ɔ*.

Inne nazwy osób używane w tekstach to nazwy kobiet i nazwy mężczyzn. Nazwy kobiet to **baba**: *To nie idzie do lekarza, lecz do jakiej baby* (Gerss 61) tu w znaczeniu ‘znachorka’; **dama**: *Tak, jakby najlepsza dama.* (Domasz 78) – ‘wytworna kobieta, pani’; **panna**: *Życzę pannie serdecznie* (Luśtych 94); **siostra**: *Ażbym siostrę oddał małżonkowi* (Michalzik 97); **matka**: *Na dzień urodzenia matki* (Gerss 30), historycznie psł. **matka* to forma zdrobniała od *mat* ‘mac’; **wdowa**: *Pocieszał wdowę* (Luśtych 60); **żona**: *O, jaki ciężar był tam jego żonie* (Luśtych 60). Nazwy mężczyzn tworzą wyrazy: **chłop**: *Chłopy im przeciwne* (Domasz 82) – ‘rolnik, dorosły mężczyzna’; **chłopię** ‘chłopic’ tu w mianowniku liczby mnogiej, *chłopięta*: *Nuż chłopięta / Tośmy wszyscy durne Jany* (J.P. 77) – wyraz mógł powstać poprzez zmianę paradygmatu wyrazu *chłop*, z wymianą *p : p*, por. *panie, panięta, panięcia* oraz *ciele, cieleta, kacze, kaczęta*; **mąż**: *To było znakiem, że męża kochała* (Luśtych 60); **dobrodziej**: *Ach, wiel-*

możny dobrodzieju, chętnie wsi uczynię (Gerss 62) – gw. ‘pan, ksiądz’, dawne złożenie z przymiotnika *dobry* i czasownika **dějъ* od **dějati* ‘czynić, działać’; **kaznodziej** ‘kaznodzieja’ *Pan kaznodziej von Popowski* (Luśtych 53), por. *kazanie* ‘mowa, przemówienie, szczególnie w sprawach religijno-etycznych’, stpol. *kazać* ‘wygłaszać kazanie’ i czasownik **dějъ* od **dějati* ‘czynić, działać’; **mężczyzna**: *Było mnogo też mężczyzny* (J.P. 75); **nieboszczyk**: *Nieboszczyk duchownie żył* (Luśtych 80) – dziś wyraz niemotywowany, stpol. *niebożczyk* < psł. **nebož-č-ikъ* (: niebożec) z wymianą *c* : *cz*, por. psł. *nebogъ* ‘biedny, ubogi, nie bogaty’, *niebogi* ‘nieszczęsny’; **ojciec**: *Jak ojciec syna swego pielęgnował* (Gerss 37) – dziś wyraz niederywowany, dawniej **otць*; **powsinoga** ‘włóczęga’: *Nie dowierzaj powsinogom, co się wałęsają* (Gerss 64), por. wyrażenie przyimkowe: *po wsi*, rzeczownik *noga*; **sąsiad**: *U sąsiadów dobre zboże* (Scheminek 66); **syn** – *Jak ojciec syna swego pielęgnował* (Gerss 37) i wyraz *król* zapożyczony w dobie prasłowiańskiej, por. **król**: *Mieli króla kochanego* (Gerss 21). Wyrazy: *dobrodziej*, *kaznodzieja* *powsinoga* należą historycznie do wyrazów złożonych.

Znany od XV w. wyraz **przodek**, a od XIV w. wyraz *świadek*, stpol. *świedek*, mogą być analizowane jako derywaty w ujęciu diachronicznym. Wyraz **przodek**: *Bo z przodków jego żaden nie dostąpił tego*, (Gerss 36) został użyty w znaczeniu ‘poprzednik w rodzie, w rodzinie, w plemienu’, por. psł. **perdъkъ* [BoryśSE 495]. Wyraz *przodek* ‘ten, kto jest z przodu’, można analizować jako derywat utworzony sufiksem *-ek* od rzeczownika *przód* < **perdъ*. Wyraz **świadek**: *Niewinności swej świadkowi* (Jencio 26), został w języku polskim wtórnie przyporządkowany do nazw wykonawców czynności z sufiksem *-ek*, pierwotnie psł. **svědokъ* ‘ten, kto coś wie’ od psł. czasownika **svěděti* ‘dowiedzieć się, wiedzieć, znać coś dobrze’ [BoryśSE 620]. Czasownik *świadczyć* jest derywatem od rzeczownika *świadek*.

Do grupy nazw osób, dziś niemotywowanych, można zaliczyć wyraz **parobek**: *Gdyby moi parobcy, dziewczki na mej roli* (Sembrzycki 95). Wyraz można analizować jako derywat od rzeczownika *parob*, por. *parobas* lub czasownika *robić* z prefiksem *pa-* i sufiksem *-ek*.

Znany od XV w. wyraz **oblubieniec**: *Oblubieniec mistrzem był* (Luśtych 80) utworzono sufiksem *-ec* od imiesłowu biernego *oblubiony*, stpol. *oblubić* ‘upodobać sobie, wybrać’ [BoryśSE 372] – ‘ten, kto oblubiony’ (: *oblubiony*) z wymianą ‘*e* : ‘*o*. Motywacja ma charakter historyczny, ponieważ wyrazów: *oblubiony*, *oblubić* nie notuje *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego, stąd wyraz zaliczono do grupy wyrazów współcześnie niederywowanych.

Do grupy wyrazów niederywowanych zaliczono wyraz **przyjaciel**: *I nauczyciel, mili przyjaciele* (Luśtych 60). W ujęciu diachronicznym – *przyjaciel* ‘ten, kto komu (s)przyja’, został utworzony od czasownika (s)*przyjać*, por. psł. **prijatelъ* od psł. czasownika **prijati* ‘sprzyjać, być przychylnym, życzliwym, okazywać przyjaźń’ [BoryśSE 497]. Jako synchronicznie niederywowany należy

także analizować wyraz **gospodarz**: *Rzekł gospodarz do swej matki* (Schemionek 65), *Śmierć nagła gospodarza Kurwożeja z Główki pod Goldapią roku 1868* (Luśtych 59), por. słowiańskie **gospodar* 'b' 'pan domu, głowa rodziny, zarządca, władca', od psł. **gospodь* 'gospodarz, pan, władca' lub **gospoda* 'panowie, pan i pani, państwo, gospodarze, władcy, członkowie wyższej warstwy społecznej', utworzony na wzór produktywnego typu nazw wykonawców czynności z suf. *-ar 'b [BoryśSE 174] (por. niżej lekarz). Wyraz *gospoda* 'karczma, dom zajezdny, jadalnia', dawniej 'mieszkanie, stacja, kwatery przeznaczona na krótki pobyt', od XVI w. był używany w znaczeniu 'prywatny dom mieszkalny, gospodarstwo; miejsce stałego pobytu; gościna, schronienie' (BoryśSE 173–174). W XIX w. na Mazurach wyraz *gospodarz* był używany w znaczeniu 'właściciel gospodarstwa wiejskiego, rolnik prowadzący gospodarstwo; w l. mn także: 'właściciel gospodarstwa wiejskiego i jego żona' [SJPDor., II 1247], gospodarzem był chłop, który posiadał własne gospodarstwo rolne i na nim gospodarzył [SGOWiM, II 300, SGPKarłowicz, II 109].

1.3. Jako nazwy osób w języku Mazurów były używane wyrazy obce, najczęściej zapożyczone z języka niemieckiego w różnych okresach rozwoju polszczyzny. Można wśród nich wydzielić grupę wyrazów zakończonych na *-erz*. Są to najczęściej stare zapożyczenia, w których niemieckie zakończenie *-er* przejęto jako polskie *-arz*, *-erz*, por. wyrazy: **cesarz**: *Gdy najjaśniejszy cesarz się narodził / I z łaski Bożej na ten świat przychodził* (Gerst 36), psł. **cēsarb* 'władca' zapożyczenie z goc. *kaiser*, łac. *caesar* [BoryśSE 54]; **kanclerz**: *Niemieckiemu kanclerzowi* (Luśtych 54) – niem. *Kanzler*; **rycerz**: *Też pasterze, cni rycerze, rozmawiali, / Jakby Zbawcę poszukali* (Gollub 19) – por. niem. *Ritter* 'jeździec'; **żołnierz**: *Żołnierz z wojny wzd powraca* (Jallik 48). Wyraz *żołnierz* w dobie staropolskiej występował w postaci *żoldnierz* 'człowiek najemny, pobierający żołd', został zapożyczony z niem. *Söldner*, por. niem. *Sold* 'żołd', stpol. *żołdat* z niem. *Soldat* 'żołnierz'.

Końcowe niemieckie *-er* przejmowano także jako *-rz*, por. wyrazy: **rotmistrz** „*Rotmistrza miasteczka tego* (J.P. 75) – niem. *Rittmeister*; **mistrz**: *A w Nowej Wsi mistrz kowalski* (Luśtych 80) – niem. *Meister*, por. staro-wysokoniem. *mister*, ang. *mister*, co z łac. *magister*.

Inne wyrazy zapożyczone, znane w polskim języku ogólnym, to rzeczowniki: **kamrat**: *Kamratów, co dziś tu padli* (Zacharias 46), *Kamrata ci w zastaw zostawię* (Michalzik 97) – 'kolega, towarzysz', z niem. *Kamerad*; **margraf**: *Margraf swe jedzenie miał* (Luśtych 56) – z niem. *Markgraf*; **majster**: *Majstra durniem zostawiła* (Domasz 79) – z niem. *Meister*, por. wyżej *mistrz*; **monarcha**: *Stał przy trumnie chwalebego / Monarchy najgodniejszego* (Luśtych 54) – z grec. *mónarchos* 'jednowładca'; **spektor**: *Był spektorem, co dobrego*, (Domasz 83) – (*in*)*spektor* z łac. *inspector* 'nadzorca'; **tyran**: *Miasto od tyrana*

ratować (Michalzik 97) – greco. *týrannos* ‘człow. okrutny’; wyraz **żandarm**: *Stojął żandarm na ulicy* (J.P. 74) – z franc. *gendarme* ‘funkcjonariusz, żołnierz żandarmerii’, niem. *Gendarm* oraz dwa wyrazy zapożyczone z języka czeskiego: **lajdak**: *Żeby tylko nie pijaka / Albo jakiego lajdaka* (Domasz 82) – ‘człowiek niegodziwy, hultaj’ z czes. *lajdák* ‘wałkoń, próżniak, nierób’. Dziś możliwa parafraza ‘ten, kto się lajdaczy’ (: *lajdaczyć się*) z wymianą *k* : *cz*. Wyrazem zapożyczonym z języka czeskiego jest też **małżonek**: *Ażbym siostrę oddał małżonkowi* (Michalzik 97) – ‘mąż’, por. staroczeskie *manžel* ‘małżonek, mąż’, *manželka* ‘małżonka, żona’, z psł. **malъžěnъ*, pierwotnie w znaczeniu ‘mąż i żona’. Jest to złożenie, częściowa kalka, por. stwniem. *māl* / *mahal* i **-žena*, jako tłumaczenie ze stwniem. *wŕp* ‘żona’ [BoryśSE 312];

Do grupy rzeczowników zapożyczonych trzeba także zaliczyć wyraz **pleban**: *Tam plebana oglądamy, / Wszyscy z nim się powitamy* (Luśtych 93) – ‘ksiądz zarządzający parafią katolicką’. Wyraz był używany w Polsce od XIV w. Został utworzony od łac. *plebanus* po odrzuceniu końcówki *-us*, też czes. *plebán* [Bańkowski SE II 602].

Tylko dwa wyrazy zapożyczone z niemieckiego są charakterystyczne dla gwar północnej Polski, nieznanne językowi ogólnemu. Są to: *brutka* i *brutkan*: **brutka**: *Dobra brutka mu trafiła* (Domasz 70) – gw. *brutka* ‘panna, narzeczoną’, z niem. *Braut*; **brutkan**: *Tam się znajdują młode pany / Może będą i brutkany* (Domasz 85) – gw. *brutkan* ‘młodzieniec, narzeczoną’ od niem. *Brautigam*.

2. Derywowane nazwy osób

Derywaty przedstawione w pracy zostały pogrupowane w zależności od rodzaju derywacji. Wydzielono derywaty sufiksalne, jeden derywat prefiksalny i derywaty paradygmatyczne.

2.1. Nazwy osób derywowane sufiksalnie

Analizując nazwy osób zaliczone do grupy derywatów, każdorazowo podawano ich parafrazę słowotwórczą, określano rodzaj derywacji i wskazywano alternacje morfologiczne, jeśli występowały między tematem fleksyjnym podstawy słowotwórczej a tematem słowotwórczym derywatu⁷. Wyrazy zostały pogrupowane w zależności od formantów, które podano w kolejności alfabetycznej.

⁷ Zapisując alternacje morfologiczne, starano się uwzględnić genezę głosek. Jako głoskę pierwszą w parach alternacyjnych zapisywano zawsze głoskę, która istniała wcześniej, np. jeżeli alternacja samogłoskowa była wynikiem przegłosu, oboczność zapisywano jako *e* : *a*, *e* : *o*, jeżeli wynikała z rozwoju jerów przyjęto zapis *e* : *ø*. W przypadku alternacji spółgłoskowych jako pierwszą zapisywano spółgłoskę twardą, a jako drugą jej odpowiednik palatalny.

Sufiks **-acz** < ***-ačь** poświadczono w wyrazach: *bogacz*, *trębacz* i *sluchacz* (3), por. **bogacz**: *Częstokroć się to dzieje, że się bogacz z tego śmieje* (Kozłowski 42) – dziś rzeczownik *bogacz* można zaliczyć do grupy nazw nosicieli cech: „ten, kto jest bogaty” por. *bogacz* ‘bogaty gospodarz to się nazywa bogac’ [SGO-WiM 1: 200] lub analizować jako derywat odczasownikowy ‘ten, kto się (z)bo-gacił’. Historycznie wyraz *bogacz* jest rzeczownikiem pochodnym od psł. **bogъ* ‘udział, dola, bogactwo, szczęście’, podobnie jak utworzony suf. *-aty* przymiotnik *bogaty* < psł. **bogatъ* ‘zamożny, majątny’ [BoryśSE 34]; **trębacz**: *Trębaczu, wstań, zatrąb nad nami!* (Zacharias 46) – ‘ten, kto trąbi’ (: *trąbić*) z wymianą *ę* : *a*; **sluchacz**: *Czym nie tylko sluchaczami, / Ale i czynicielami?* (Gerss 20) – ‘ten, kto słucha’ (: *sluchać*).

Sufiks **-ak** < ***-akъ** poświadczają trzy wyrazy: **chłopak**: *Do niesienia mam chłopaka* (Domasz 78) – ‘niedorosły chłop’ (: *chłop*); **pijak**: *Żeby tylko nie pijaka / Albo jakiego łajdaka* (Domasz 82) – ‘ten, kto pije dużo alkoholu’ (: *pić* / *pijać*); **swak**: *Miły swaku, / Wędrujecie po widaku* (J.P. 76) – gw. ‘swat, kum’, ‘ten, kto swata’ (: *sw[atać]*) lub *swak* < *swojak*, por. *swák* albo *swojak* ‘krewny, powinowaty’ w gwarach używany także w znaczeniu ‘szwagier, stryj, teść’ [SGP Karłowicz V: 268–269].

Sufiks **-al** < ***-albъ** utworzył wyraz **kowal**: *O pewnym kowalu, który do owdowiałej księdzowej po rajbie przyszedł* (Luśtych 80) – ‘ten, kto kowa’ (: *kować*).

Sufiks **-an** < ***-ǫnъ** tworzy dwa wyrazy, por. **parafian**: *Parafianom błogosław, / Bez pomocy ich nie zostaw!* (Luśtych 53), *A niech teraz nie opuści nas parafianów* (Gerss 63) – ‘mieszkaniec parafii’ (: *parafia*); **warszawian**: *Niechże drugich się postara pan przed warszawianów* (Gerss 63) – ‘mieszkaniec Warszawy’ (: *Warszawa*) z wymianą *w* : *w’*.

Sufiks **-arz** został poświadczony w rzeczownikach: *karczmarz* i *lekarz*. **Sufiks -erz** w wyrazie *pasterz*. Oba te sufiksy zostały zapożyczone do polszczyzny już w dobie prasłowiańskiej [Klemensiewicz 115–116]: **karczmarz**: *swarzył na karczmarza* (Luśtych 60) – ‘ten, kto ma karczmę’ (: *karczma*); **lekarz**: *Kiedy taki zachorzeje i jest mocno słaby, / To nie idzie do lekarza, lecz do jakiej baby* (Gerss 61) – ‘ten, kto leczy’ (: *leczyć*) z wymianą *k* : *cz*; **pasterz**: *Pasterzom Anioł się stawil* (Gollub 18) – ‘ten, kto pasie zwierzęta’ (: *paść* < psł. **pasti*). Wyraz *pasterz* z psł. **pastyrъ* ‘pasący bydło, pasterz’ utworzono przyrostkiem **-tŷr’b* (SEBoryś 416), wyraz w XIV w. był używany w formie *pastyrz*, a od XV w. jako *pasterz* (*-irz* > *-erz*).

Sufiks **-ca** < ***-ьca** tworzy cztery nazwy, por. **następca**: *Weź w swą opiekę i następcę cnego.* (Gerss 38) – ‘ten, kto nastąpi po kimś’ (: *nastąpić*) z wymianą *ę* : *a*; **stwórca**: *Chwalmy Pana Stwórcę swego, / Że nas bronil ode złego* (Stullich 24) – ‘ten, kto stworzył’ (: *stworzyć*) z wymianą *o* : *ó* i *r* : *rz*; **wydawca**: *Gdy wydawcę tego weźmie Bóg ze świata* (Stullich 103) – ‘ten, kto wydaje’

(: wydawać); **zbawca**: *Też pasterze, cni rycerze, rozmawiali, / Jakby Zbawcę poszukali.* (Gollub 19) – ‘ten, kto zbawi’, (: *zbawić*) z wymianą *w : w*’.

Sufiks **-ek** < ***-ькъ** tworzy nazwy zdrobniałe, por. **panek**: *Aż po chwili jakiś panek nieznajomy wstąpił* (Gerst 61) – ‘młody pan’ (: *pan*); **synek**: *Gospodarzył synek z matką* (Domasz 69) – ‘mały, młody syn’ (: *syn*). W dwóch wyrazach zaliczonych do grupy rzeczowników odrzeczownikowych można wydzielić sufiks złożony *-uszek*, por. **ciepluszek**: *Bo syneska jest wykrętna, / Na robotę też zawzięta. / Fryc powolny, on ciepluszek ...* (Domasz 71). Z kontekstu wynika, że *ciepluszek* to ‘człowiek powolny’, który „lubi przebywać w ciepłe, przesiadywać długo w chacie, przy kominie”. Wyrazu *ciepluszek* nie notuje SGOWiM. Derywat ma charakter modyfikacyjny, mógł zostać utworzony sufiksem *-ek*, który wskazuje na subiektywny, emocjonalny stosunek mówiącego do desygnatu, w tym wypadku matki do syna, od rzeczownika *ciepluch* ‘ten, kto przebywa w ciepłe, lubi ciepło’ z wymianą *ch : sz* lub derywatem utworzonym sufiksem złożonym *-uszek* od rzeczownika *ciepło*. Drugi wyraz **pastuszek**: *Bo syneska jest wykrętna, / Na robotę też zawzięta. / Fryc powolny, on ciepluszek, / Chodzi za nią jak pastuszek* (Domasz 71), został użyty w znaczeniu metaforycznym na określenie człowieka nieporadnego, ociężałego, powolnego, por. wyżej *ciepluszek*. Nazwę *pastuszek* z parafrazą „pieszczotliwie o kimś, kto jest taki, jak *pastuch*, ten, kto pasie zwierzęta” można motywować wyrazem *pastuch* (sufiks *-ek* z wymianą *ch : sz*) lub czasownikiem *paść*, por. *pasterz*.

Grupę derywatów odrzeczownikowych wzbogacają nazwy osób z sufiksami złożonymi *-ecz-ek / -acz-ek*, w których formant pełni funkcję modyfikacyjną. Są to wyrazy: **majstereczek**: *Majstereczku, baczność dajcie,* (Domasz 78) – ‘pieszczotliwie o majster’ (: *majster*) lub od *majsterek* z suf. *-ek* i **synaczek**: *Synaczek jego?* (J.P. 77) – ‘pieszczotliwie o syn’ (: *syn*) z suf. *-acz-ek* lub (: *synak* ‘synek’) z suf. *-ek*.

Sufiks *-(e)k-* można także wydzielić w dziś przestarzałym wyrazie **dziateczki** ‘ogół dzieci, potomstwo’ jako derywowanym od rzeczownika *dziatki* ‘dzieci’ z alternacją *k : cz* i *e : ø*. *Niechże będzie Pan Bóg z Wami i Waszymi dziateczkami* (Gerst 13).

Sufiks **-ec** < ***-ьць** < ***ькъ** tworzy wyrazy: **młodzieniec**: *bierzcie panny ładne wieńce, / Powracają wam młodzieńce* (Jallik 48) jako derywat odrzeczownikowy (: *młodzian*) z wymianą *'e : 'a*; **wędrowiec**: *Idąc drogą widzi wędrowców dwóch* (Michalzik 97) – ‘ten, kto wędruje’ (: *wędrować*).

Sufiks **-ic** < ***-икъ** został poświadczony w dwóch wyrazach. Pierwszy to **rodzic**: *Rodzic głodno chodzi, / Dzieci nagie z sobą wodzi* (Kozłowski 41). Wyraz *rodzic*, daw. ‘ojciec’ [SJPDor., VII 1014, SGPKarłowicz, V 30], używany był w znaczeniu ‘rodak, krajan, ziomek, autochton’, por. stpol. *rodzic* ‘krewny, należący do tego samego rodu’. W wyrazie *rodzic* można wydzielić sufiks *-ic* (: *ród*, z wymianą *d : dź, o : ó[u]*) [Słowotwórstwo doby staropolskiej 65].

Drugim wyrazem jest **panic** ‘panicz’: *Śliczny panic, pan nad pany!* (J.P. 77) – ‘młody pan’ (: *pan*) z suf. *-ic(z)*.

Sufiks **-ik** jest poświadczony wyrazem **ewangelik**: *Biada wiary domowników / wiernych wszech ewangelików* (Gerss 13) ‘ten, kto wyznaje ewangelię’ (: *ewangelia*).

Nazwy osób derywowane sufiksem **-iciel** < ***-itelь** to rzeczowniki: **czyniciel**: *Czym nie tylko słuchaczami, / Ale i czynicielami?* (Gerss 20) – ‘ten, kto co czyni’ (: *czynić*); **nauczyciel**: *I nauczyciel, mili przyjaciele* (Luśtych 60) – ‘ten, kto nauczy’ (: *nauczyć*); **rządźiciel**: *Niech będzie dalej w Prusiech rządzicielem / I tarczą naszą, biednych zbawicielem* (Gerss 38) – ‘ten, kto rządzi’ (: *rządzić*); **zbawiciel**: *Pasterzom Anioł się stawił / Im Zbawiciela objawił* (Gollub 18) – ‘ten, kto zbawi’ (: *zbawić*); **żywiciel**: *I tarczą naszą, biednych żywicielem* (Gerss 38) – ‘ten, kto żywi’ (: *żywić*).

Sufiks **-ina** tworzy jeden wyraz **dziewczyna**: *Zaraz jedź do tej dziewczyny* (Domasz 71) – ‘młoda dziewczka’ (: *dziewka*, z wymianą *k*: *cz*).

Sufiks **-ka** < ***-ьka** występuje w funkcji modyfikacyjnej, tworząc nazwy spieszczone, por. **córka**: *Matka z córką miała spory* (Domasz 85) – ‘dziecko płci żeńskiej’ (: *córa*), stpol. *cora* ‘córka’; **dziewka**: *Gdyby moi parobcy, dziewczki na mej roli* (Sembrzycki 95) – ‘młoda dziewa’ (: gw. *dziewa*), psł. **děva* [Doroszewski 59]; **żonka**: *Żonka mocno rozpaczala* (Schemionek 66) – ‘pieszczotliwie o żona’ (: *żona*). Jedną nazwę tworzy sufiks złożony *-eska* (*-eszka*) **syneska**: *Bo syneska jest wykretna* (Domasz 71) – w gw. ‘synowa’ (: *syn*).

Sufiksem **-ko** < ***-ьko** w funkcji modyfikacyjnej utworzono wyraz zdrobniały **dziciątko**: *Dziciątko narodzone* (Gollub 18) – ‘małe dziecię’ (: *dziecię*, *dziecięcia*, *dziecięta*). W dobie prasłowiańskiej wyraz należał do piątej deklinacji spółgłoskowej z przyrostkiem tematycznym *-ęt-*: *teļę*, *teļęte* [Lehr-Splawiński, Bartula 50].

Sufiks **-nik** < ***-никъ** jest sufiksem złożonym z formantu przymiotnikowego *-ьн-* i formantu *-икъ*. Został poświadczony w wyrazach: **czarownik**: *I szukali wraz porady / Czarownika na sąsiady* (Domasz 69) – ‘ten, kto czaruje’ (: *czarować*); **grzesznik**: *My też grzesznicy lotrowie* (Jenczio 26) – ‘ten, kto grzeszy’ (: *grzeszyć*) lub ‘człowiek grzeszny’, wtedy sufiks *-ik*; **narzędnik** gw. ‘ten, kto usunie czary, naprawi poczynione szkody’: *Wypij tylko beczkę mleka, / I jedź wraz do narzędnika* (Schemionek 66), *Narzędnika też nie znali, / Sami sobie narządzali*. (Schemionek 65), *W mieście dobrze też zajechał, / Narzędnika na wóz wpychał*. ‘U nas jest ogromna trwoga, / Czarują z każdego roga’ (Schemionek 67) – ‘ten, kto co narządza’ (: *narządzać*). Wyraz używany w znaczeniu ‘naprawić, sporządzić, nareperować, zreperować, doprowadzić do należytego stanu’ (SW III 154); **papieźnik**: *I gromi ostro wszystkich papieżników* (Gerss 37) – ‘zwolennik papieża’ (: *papież*); **przeciwnik**: *Dał mu zwycięstwo nad przeciwnikami* (Gerss 36) – ‘ten, kto jest przeciw’, por. psł **pretivo* ‘przeciwno,

wbrew' i przymiotnik **protivъ*, **pretivъ*. W wyrazie można wydzielić sufiks *-ik* dodany do przymiotnikowej podstawy słowotwórczej (: *przeciwny*); **ratownik**: *Jako ratownik pocieszyć* (Michalzik 97) – ‘ten, kto ratuje’ (: *ratować*); **robotnik**: *Przyszła żona robotnika / Kupić mięsa od rzeźnika* (Domasz 78) – ‘ten, kto wykonuje robotę lub jest do roboty’ (: *robotą*); **rolnik**: *Rolnik rzekł do swojej matki* (Schemionek 66) – ‘ten, kto pracuje na roli’ (: *rola*), **rzeźnik**: *Kupić mięsa od rzeźnika* (Domasz 78) – ‘ten, kto rzeza’ (: *rzezać*, *rzeżę* ‘rznąć, ciąć, krajać’) z wymianą *z* : *ż*.

Sufiks *-nik* rozszerzony dodatkowo formantem *-ow-* został poświadczony w wyrazie **domownik** ‘ten, kto mieszka, żyje z innymi w tym samym domu’: *Biada wiary domowników* (Gerss 13) – (: *dom*), a sufiks złożony *-el-nik* w wyrazie **czytelnik**: *Drugie słowo do czytelników* (Gerss 13) – ‘ten, kto czyta’ (: *czytać*).

Sufiks *-nica* < **-ьn-ica* (1) jest sufiksem złożonym. Został poświadczony w wyrazie **czarownica**: *Czarownica rogi skręci* (Schemionek 67) – ‘ta, która czaruje’ (: *czarować*), psł. *čarovati* ‘czynić czary, wykonywać praktyki magiczne, rzucać uroki’ [BoryśSE 91]. Wyraz *czarownica* można też analizować w oderwaniu od historii jego powstania jako nazwę żeńską: ‘kobieta czarownik’ utworzoną w wyniku zmiany paradygmatu z formantem *-a* i wymianą *k* : *c*.

Sufiks *-owa* w wierszach zamieszczonych w antologii tworzy nazwy zawodowe kobiet: **krawcowa**: *Klejcik niosła od krawcowej* (Domasz 86) – ‘kobieta krawiec’ (: *krawiec*) z wymianą *e* : *o* i nazwy żon: **księdzowa**: *O pewnym kowalu, który do owdowiałej księdzowej po rajbie przyszedł* (Luśtych 80) – ‘żona księdza’ tu ewangelickiego pastora; **mistrzowa**: *Że mistrzową być nie chciała* (Luśtych 80) – ‘żona mistrza’ (: *mistrz*); **synowa**: *Matka do synowej gada* (Domasz 72) – ‘żona syna’ (: *syn*).

Sufiks *-uś* < *-uśь* poświadczono w wyrazie **rabuś**: *Lecz nagle rabusiów zgraja* (Michalzik 97) – ‘ten, kto rabuje’ (: *rabować*).

2.2. Derywat prefiksalny

Jedną nazwę osobową **nieprzyjaciel**: *Którą nigdy nam nie wydrze nieprzyjaciel srogi*. (Gerss 61) utworzono w wyniku derywacji prefiksальной od rzeczownika *przyjaciel*, por. wyżej. Wyraz ten należy zaliczyć do derywatów, w których prefiks modyfikuje znaczenie podstawy słowotwórczej, będąc jej zaprzeczeniem.

2.3. Nazwy osób utworzone w wyniku derywacji paradygmatycznej

Derywacja ta została wykorzystana zaledwie w kilku wyrazach. Formantem *-a* utworzono dwa wyrazy **kaleka**: *Kaleką z karczmy precz wyszasowano* (Luśtych 59) – (: *kaleczyć*) z wymianą *k* : *cz*; **narzęda**: *Żona bardzo ciężko wdycha*:

„*Ta narzęda była licha!*” (Schemionek 68) – od czasownika *narządzać, narządzić*, por. wyraz *narzędnik*.

Formant *ø* tworzy trzy rzeczowniki: **kat**: *Ty kacie, zebyś go nie męczył* (Michalzik 97) – ‘ten, kto katuje’ (: *katować*); **stróż**: *I nam zesłał stróża swego*, (Gollub 16) – ‘ten, kto stróżuje’ (: *stróżować*); **śpieg**: *Śpiegów chwytać się szykujcie* (J.P. 74) – ‘ten, kto śpieguje’ (: *śpiegować* ‘szpiegować’), wyraz zapożyczony z niem. *spēhen* ‘wypatrywać, śledzić, szpiegować’.

Wnioski

Przedstawione w pracy nazwy osób zaliczone do wyrazów niederywowanych stanowią około 45% wszystkich przedstawionych w pracy rzeczowników. Grupę wyrazów niederywowanych tworzą wyrazy rodzime i zapożyczenia. Wśród wyrazów obcych występują najczęściej wyrazy przejęte z języka niemieckiego.

W grupie rzeczowników derywowanych jest znacznie więcej nazw osób utworzonych sufiksalnie niż prefiksalnie i paradygmatycznie. Wszystkie derywaty można podzielić na mutacyjne i modyfikacyjne. Odczasownikowe formacje mutacyjne to derywaty należące do kategorii osobowych nazw wykonawców czynności. Tworzono je za pomocą sufiksów: *-acz, -ak, -al, -arz, -erz, -ca, -ec, -ic, -icz, -iciel, -el, -nica, -nik, -uś* oraz formantów paradygmatycznych *-a* i *-ø*. Są to wyrazy znane i używane w polskim języku ogólnym: *bogacz, trębacz, słuchacz, pijak, kowal, lekarz, pasterz, następca, stwórca, wydawca, zbawca, wędrowiec, rodzic, nauczyciel, zbawiciel, żywiciel, czarownica, czarownik, grzesznik, ratownik, rzeźnik, czytelnik, rabuś, kaleka, kat, stróż* oraz derywaty o charakterze regionalnym, jak: *śpieg, swak, czyniciel, rządziciel, narzędnik, narzęda*.

Odrzeczownikowe formacje mutacyjne są mniej liczne. Utworzono je za pomocą sufiksów: *-an, -arz, -nik, -ownik, -owa*. Umieszczone w tej grupie rzeczowniki: *ewangelik, papieżnik, przeciwnik, domownik* można zaliczyć do kategorii słowotwórczej nazw zwolenników i wyznawców pewnych idei, poglądów i przekonań. Wyrazy *robotnik* i *rolnik* do odrzeczownikowych nazw zawodów, wyraz *karczmarz* do nazw działacza mających odniesienie do obiektu, *parafian, warszawian* do grupy nazw mieszkańców, wyraz *dziateczki* do nazw zbiorów, a wyrazy: *księdzowa, mistrzowa, synowa, syneska, panic* do kategorii słowotwórczej nazw pokrewieństw [Strutyński 264, Grzegorzczkowska 51–52].

Utrwalone w wierszach poetów ludowych z Mazur rzeczowniki denominalne to także derywaty modyfikacyjne, do których należą nazwy żeńskie motywowane przez męskie: *czarownica, krawcowa*, nazwy deminutywne i hipokorystyczne: *chłopak, panek, synek, ciepluszek, pastuszek, majstreczek, synaczek, dziewczyna, córka, dziewczka, żonka*, jak też nazwa *dziewiątko* należąca do katego-

rii słowotwórczej nazw istot młodych oraz wyraz *młodzieniec* jako derywat od rzeczownika *młodzian*.

W zbiorze derywowanych nazw osób wypisanych z wierszy mazurskich pisarzy ludowych można wskazać dwa sufiksy: *-eska* i *-aczek* charakterystyczne dla gwary mazurskiej, zachowane w wyrazach *syneska* ‘synowa’ i *synaczek* ‘syneczek’ derywowanych od podstawy *syn*.

Wykaz skrótów

- Bańkowski SE II – A. Bańkowski: *Etymologiczny słownik języka polskiego*. T. 2: L–P. Warszawa 2000.
- BoryśSE – W. Boryś: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków 2006.
- SGP Karłowicz – *Słownik gwar polskich*. Ułożył J. Karłowicz. Tom piąty do druku przygotował J. Łoś. Kraków 1907.
- SGOWiM – *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*. T. I: A–Ć. Red. Z. Stamirowska. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987; T. II: D–G. Red. Z. Stamirowska. Wrocław–Warszawa–Kraków 1991; T. III: H–K. Red. Z. Stamirowska i H. Perzowa. Warszawa–Kraków 1993; T. IV: L–N. Red. H. Perzowa i D. Kołodziejczykowa. Warszawa–Kraków 2002; T. V: O–Ó. Red. H. Perzowa i D. Kołodziejczykowa. Warszawa–Kraków 2006.
- SJPDor. – *Słownik języka polskiego*. Red. naczelny W. Doroszewski. T. I–X. Warszawa 1958–1968.
- SW – *Słownik języka polskiego*. Red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki. T. I–VIII. Warszawa 1900–1927. Wyd. fotooffsetowe. Warszawa 1952–1953.

Literatura

- Doroszewski W. (1928): *Monografie słowotwórcze*. Prace Filologiczne. T. XIII. Warszawa.
- Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. (1998): Red. R. Grzegorzczkowa, R. Laskowski, H. Wróbel. Warszawa.
- Lehr-Splawiński T., Bartula Cz. (1973): *Zarys gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Grzegorzczkowa R. (1979): *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*. Warszawa.
- Grzegorzczkowa R., Puzynina J. (1979): *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime*. Warszawa.
- Pieśni duchowe i poemata światowe. Antologia mazurska* (2004): Wypisał, oprac. i wstępem opatrzył Z. Chojnowski. Gołdap.
- Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych* (1996): Red. K. Kleszczowa. Katowice.
- Strutyński J. (1999): *Gramatyka polska*. Kraków.
- Klemensiewicz Z., Lehr-Splawiński T., Urbańczyk S. (1965): *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa.

Summary

The article presents personal nouns from poems written by the Masurians in the second half of the nineteenth century and separates derived and underived nouns. The derived names of people (deverbative and denominative mutant derivatives as well as denominatives modificational derivatives) are grouped accordingly to the type of derivation. Suffixal and paradigmatic derivatives are also separated.